

**ГРОМАДСЬКІ ТРАДИЦІЇ ДОЗВІЛЛЯ
І СПІЛКУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ СЕЛЯН
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ
(ЗА ЕКСПЕДИЦІЙНИМИ МАТЕРІАЛАМИ)**

Віталіна Горова

**SOCIAL TRADITIONS OF ENTERTAINMENT
AND COMMUNICATION OF UKRAINIAN PEASANTS
IN THE SECOND HALF OF THE 20TH – EARLY 21TH CENTURIES
(ON EXPEDITIONARY MATERIALS)**

Vitalina Gorova

Socio-normative life of Ukrainians of the 20th – the beginning of the 21th centuries, that covers aspects of management, self-organization and formation of public institutions, mutual assistance and leisure, regulation of behavior, is a poorly studied topic in ethnological science. During the establishment of the Soviet system, which completely changed the traditional way of life of Ukrainian peasants, a major transformation of the customs of public life took place. Following Ukraine's independence, modern social normative practices were developing according to the requirements of the new legislation. As the result, nowadays there is a considerable urgency to investigate the specifics and changes that have taken place in public life in the Ukrainian villages in the second half of the 20th – early 21th centuries. In the new socio-economic and national-religious contexts, despite the changes in industrial relations and socio-professional composition of the rural population, the system of traditional social life in Ukraine was able to maintain positive and well-considered skills of social coexistence, forms of daily and festive leisure, as well as the moral and ethical standards of people's coexistence. The article on the materials of expeditions to Chernivtsi, Ternopil, Zakarpattia, Odessa, Kharkiv regions analyzes the preservation and peculiarities of transformation of traditional social forms of leisure and communication of peasants during the second half of the 20th – early 21th centuries. The types and places of daily (customs of «calling for freshness», «going for liver», mutual assistance, evening meetings) and festive (during the temple holiday, mutual guests, youth entertainment, celebration of the village holiday) leisure of the village community are revealed. Most of the information was recorded on evening meetings. They are a socio-everyday entity that organically combines entertainment and work elements. Usually, the main guideline for their conducting was hand work (spinning, embroidery, sewing), accompanied by songs and entertainment. The made records give a certain idea of the contemporary collective customs and traditions of Ukrainians in rural areas, especially of interpersonal relations in the Ukrainian peasant environment of today. The common belief among the respondents is that some changes in people's behavior are manifested by a decrease in interest in communication than before (reciprocal guest-houses between the villagers have become a rarity – they only gather on holidays). Today, the customs of collective mutual assistance (in case of distress or distress in one of the villagers) are still preserved among the rural population.

Keywords: social life, social leisure, temple holiday, church warden, evening meetings, village holiday.

Однією з важливих царин сучасної етнокультури є громадський побут. Він охоплює такі явища суспільного життя як управління громадою, громадські інституції (об'єднання) і самоорганізація населення, центри громадського життя, норми поведінки у громаді, громадський етикет

і мораль, традиції колективної взаємодопомоги, повсякденне і святкове дозвілля. Усі ці складові взаємопов'язані між собою й у комплексі формують систему громадського побуту, який частково зберігся у системі життєзабезпечення українського народу, а окремі його елементи зазнали трансформацій. Процес нищення традиційних стосунків, особливо в радянські часи, зачепив його безпосередньо. У другій половині ХХ ст., у період посиленого нагляду з боку держави за культурно-духовною сферою, поширення пропаганди, спрямованої на знищення народної обрядовості та розповсюдження атеїстичних поглядів, впровадження нової радянської обрядовості (1970-ті – початок 1980-х рр.), відбулися суттєві зміни і трансформації традиційного укладу життя українських селян. Радянська система підлаштувала його під закони і контроль радянської влади. Сучасні соціонормативні практики, в умовах незалежності України, також розвиваються відповідно до вимог нового законодавства. У зв'язку з цим на сьогодні значної актуальності набула потреба дослідити специфіку громадських відносин і традицій у сільській місцевості у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст., а також проаналізувати процес їх трансформації. Метою даної статті є розкриття збережених елементів і трансформації традиційних громадських форм дозвілля і спілкування українських селян впродовж другої половини ХХ – початку ХХІ ст., а також узагальнення певних тенденцій розвитку сучасних колективних традицій і міжособистісних взаємин в українському селянському середовищі. У цьому контексті важливим для вивчення є види і місця проведення повсякденного і святкового дозвілля у селі. Джерелами дослідження є етнографічні матеріали, зібрані автором під час експедицій до Чернівецької, Тернопільської, Закарпатської, Одеської і Харківської областей.

Громадський побут українського села у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. є мало-вивченою темою в етнологічній науці. Хоча нею тією чи іншою мірою цікавилися дослідники повсякдення українців, на даний період вона не стала предметом окремого фундаментального дослідження. Суттєва частина наявних дослідницьких розвідок є складовими наукових і навчальних видань. Зокрема, йдеться про дослідження О. Кувеньової (Кувеньова 1960), Г. Горинь (Горинь 1989; 1994), О. Курочкіна (Курочкін 1991), А. Пономарьова (Пономарьов 1994; 1999), С. Макарчука (Макарчук 2004) та ін. В історичній та етнологічній літературі радянського періоду дана проблема порушувалася у монографіях О. Кувеньової (Кувеньова 1966), М. Тиводара (Тиводар 1968), у яких ґрунтовно розкрито громадський побут українського селянства у радянський період. Спеціальний розділ про громадське життя населення Полісся у кінці ХІХ – 80-х рр. ХХ ст. містить колективна монографія «Громадський, сімейний побут і духовна культура населення Полісся», де розміщено статті про громадський побут сільського (автори – Л. Боцонь і Л. Мінько) (Боцонь, Мінько 1987) і міського населення – Р. Дмитерко і Л. Ракова (Дмитерко, Ракова 1987). Розглядаючи зміни у культурі і побуті населення Полісся впродовж ХХ ст., дослідниками показано не тільки зникнення деяких давніх суспільних явищ, які не відповідали соціалістичному способу життя, а й описано процес формування нової соціокультурної дійсності. Це проявлялося у видозміннюванні традиційних етнокультурних процесів, а також наповненні старих форм новим змістом. Крім того, у зазначених наукових розвідках подано рекомендації відносно розвитку і використання кращих досягнень традиційно-побутової культури населення Полісся у радянський час.

За роки державної незалежності фахові розвідки з вивчення громадського побуту українців у досліджуваній період активізувалися. Зокрема, цінними є низка статей В. Сироткіна (Сироткін 1999). Дослідник підійшов до вивчення питання комплексно і розкрив усі аспекти громадської сфери життєдіяльності українців. Його матеріал стосується історії формування сільських громадських традицій. Сучасні вчені, головним чином, зосередили свою увагу на розкритті регіональної специфіки досліджуваної проблеми. Їх наукові праці хронологічно охоплюють першу половину ХХ ст. Заслугує на увагу праця Г. Горинь (Горинь 1993), у якій висвітлено регіональні особливості громадського побуту сільського населення Українських Карпат. Історико-етнографічне дослідження «Бойківщина» містить розділ К. Кутельмаха «Громада і громадський побут» (Кутельмах 1983), в якому описано особливості формування суспільного

життя на нових соціалістичних засадах. Дослідженню громадського побуту у західних регіонах України присвячені статті Ю. Гошка (у співавторстві), розміщені у колективних монографіях «Гуцульщина» і «Лемківщина» (Гошко та ін. 1987; 2002). В. Сироткін (Сироткін 1994) доповнив історико-етнографічну працю «Поділля» розділом «Община та общинні звичаї», у якому показав громадські традиції і звичаї Подільського краю. Сучасний погляд на тему дозвілля сільської молоді, а також громадського етикету і моралі (у питанні ставлення молодих людей до старшого покоління) присутній у розвідці Т. Момот (Момот 2013). У статті проаналізовано сучасні соціокультурні реалії, у яких на сьогодні перебуває сільська молодь на Івано-Франківщині. На основі польового матеріалу, зібраного на території Середнього Полісся, ґрунтовно проаналізовано трансформації основних сфер звичаєвого права у період, коли на традиції громадсько-правових і побутових відносин вплинуло офіційне радянське законодавство, у дослідженні Ю. Крикун. Окремо дослідниця сфокусувала увагу на збереженні до сьогодні окремих елементів народного права (Крикун 2016).

В ході проведеного дослідження громадських традицій дозвілля і спілкування українських селян у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст., при опитуванні інформаторів вдалося зібрати відомості про способи проведення вільного від роботи часу. У 60–70-х роках ХХ ст. в осінньо-зимовий період жінки і молоді дівчата займалися прядінням й вишиванням («по вечорах збиралися, при лампі прямо сиділи»). Респондентка із с. Мирнопілля Арцизького району (переселенка із с. Стобихва, Камінь-Коширського району Волинської області), у підлітковому віці брала участь у зазначених зібраннях. Вона вишивала хрестиком і гладдю. За своїм заняттям жінки часто співали. Про зустріч, у кого збиратимуться наступного разу, домовлялися заздалегідь. Зі слів респондентки: «От ми прийшли на ці «вечорниці», отут ми сидимо, лампа горить, четверо, п'ятеро, шестеро, тут баба лежить хропить, живіт отак підіймається, тут батько з матір'ю, все в одній кімнаті сиділи і ніхто нікому не заважав. Ми співали, робили, потім приходили хлопці, то вже роботи не було. Вони розказували анекдоти, співали, потім ходили собі гуляти». Вдалося зафіксувати інформацію про обставини, за яких парубоцтво дозволяло собі порушувати громадський порядок. На свято Андрія парубки, йдучи по вулиці, могли зняти хвіртку в одному дворі, взяти санки у другому. Потім, покликавши дівчат на гуляння, катали їх на тих санках, і лише під ранок повертали їх господарю. Також дівчата збиралися і гадали на долю. Респондентка розповідає, що у роки молодості її матері (у довоєнні часи), коли хлопці приходили до дівчат, і вони великими компаніями гуляли вулицями села, то бувало так, що «десь там курка не правильно сидить чи качка, забирали з собою і дівчата їх патрала» (Юрченко та ін. 2018, с. 72).

Варто згадати і про актуальний досі поділ села на кутки. Селяни пам'ятають їхні назви і звертають увагу на окремі місця у селі, які ставали центрами громадського життя і спілкування. Зокрема, респондентка із с. Польова (Дергачівський район Харківська область) пригадує назви окремих частин («кутів») села – «Під кручею», «На яру», Лучки, Гійовка, Пасіка, Поділ, Кут, Луки. Центр цього села знаходився на високому бугрі, і мав назву «Гора». Окреме місце займала площа, на якій розташовувався базар. Респондентка зазначає, що це таке собі «місце сили», де відбувалися головні події села – весілля, народні свята, зустрічі. Пізніше там з'явилися лікарня і клуб, а неподалік знаходилася школа. Батько інформаторки працював у тій школі вчителем, а також вів драматичний і фотогуртки. В центрі села знаходився ставок, біля якого відбувалися різні дії, приурочені до народних свят – Водохреща, Івана Купала та ін. Із розповіді респондентки у с. Польова (1950-ті рр.), зазвичай, на місці, де викопували колодязь, висаджували верби, і, по периметру усієї площі навколо нього, робили довгі лави. Увечері, після закінчення робіт, люди збиралися там, спілкувалися й співали – «Тут починають «на Подолі», а потім там десь «Під яром». Чуємо, «На яру» вже співають, а тоді і в сторону десь біля церкви» (Тітінюк). Інформатори зауважують, що колись мешканці різних кутків жили між собою дружно. На молодіжні зібрання сходилися хлопці з різних кутків. Між ними починалися суперечки, лише коли приходили парубки із сусідніх сіл, бо вони не хотіли віддавати своїх дівчат «чужа-

кам». Маємо свідчення про те, як проводила своє дозвілля молодь у с. Кадубівці (Заставнівський район Чернівецька область). Респонденти пам'ятають про «вечорниці». Інформація про таку форму молодіжних зібрань стосується знаного факту гуртування молоді в хаті (взимку) і на вигоні (влітку). Згадуючи, як вибирали хату для вечорниць, розповіли: «То така хата була, не були такі ґазди, були такі, що сама була жінка, вибирали та й йшли». Респонденти наголошують, що раніше дівчата і хлопці гуляли на вечорницях не допізна, а поверталися додому ще до заходу сонця: «Сонце на небі, то вже всьо, всі порозходилися додому». Проте сьогодні молодь ввечері лише виходить на вулицю, що викликає здивування у старшого покоління. Респонденти зазначають, що на вечорниці сходилися прясти куделі (кужелі) і шити. До дівчат приходили хлопці, які не приносили, зазвичай, пригощання, ночувати не залишалися. «Дівчата собі пішли додому, а хлопці собі пішли додому. То так не було, як тепер, – дівчата ночами ходять, цього не було. А на толоці, там виводили музику, хлопці і дівчата сходилися, гуляли, музику наймуть. Та доки й сонце на небі, вже всьо порозходилися по домам. Нема, щоб дівчина ходила по ночах вулицями, як тепер». За радянського періоду почали ходити гуляти ввечері, коли у клубах показували художні фільми. «То вже сестра як хоче десь з дівчатам піти, а тато мій та й каже: «Ти куди йдеш вночі?» – вони не привикли, так як ми були дівчата ці, старші, що ще сонце на небі, а вже дома були. «Та я йду у вечірню школу», – дурить тата. Ну вже скінчилася вечірня школа, то й вона хоче в кіно йти, а мама, ніби мама молодша, та й нічого та й каже: «Йди». Вже вечір, пізно, вже стемніло, а тато кажуть: «Де вона пішла?». «Ти її пустила, то йди за нею. Де вона вночі ходить?». То це вже не подобалося татові, бо тато до такого не звик, бо мама моя була молода, на десять років була молодша. «Та й уже ти пустила, то йди за нею. Ніч темна, куди ти її пустила?» А вона, то в кіно, то якісь танці ввечері, то й ходила. А не, то ці старші не ходили, то татові не подобалося, бо це таке не було, щоб дівка ходила, а тепер лиш вночі йде дівчина, вдень немає куди йти, вечір – та й пішла» (Юрченко, Іванчишен 2018, с. 91–92). Під час опитування респонденти також розповідають про те, як проходили вечорниці («пряхи», «вечурки») у зимову пору року у довоєнні часи (с. Бобовище на Закарпатті). «Дівчата збиралися по 5–6, 10 осіб з села та йшли «на пряхи» і «на куделі». Хлопці приходили на вечір їм допомагати, йшли залицятися. Там ворожили, «сміхи робили», гуляли, бо клубів не було. На вечір кожен свою обирав і так любилися. Взимку до пізньої засиджувалися, бо вечір приходив скоро. Господиня пригощала, хлопці могли принести вина, паленки, горілки». По-новому молодь стала проводити своє дозвілля вже у радянський період. Основним громадським центром спілкування молоді був сільський клуб. При клубах були гуртки (читацький, драматичний, танцювальний), хор, духовий і естрадний оркестр, а також бібліотека. У сільському клубі проводилися різні заходи: читацькі конференції, танці у вихідні дні і на свята та ін. Танцювали під «свою музику» чи наймали хлопців з іншого села, також слухали пластинки. Музикантів наймали хлопці. Розраховувалися з ними могоричем (брали їм випити). «Як прийшли музиканти Бобовищанські, то вже празник великий був». Після закінчення вечора хлопці проводили дівчат додому. Сільські музиканти виступали на концертах районного чи обласного рівнів. Окрім того їх кликали грати на весіллі (Болдижар).

Сусідські стосунки у сільській місцевості були приятельські й дружні. Але почасти між сусідами виникали сварки через межу. Респондентка із м. Заліщики (Тернопільська область) розповіла про випадок, коли її сусід не погодився зсунути межу і віддати шматок землі. «Поділили так – одна межа так іде, з цього боку я садила, а з іншого – сусід. Кажу йому: «Давайте кинемо, нащо нам ті зигзаги». А дід жив старий на тій господарці, і так поміряти, то ніби нам на один крок довше і дядько той не згодився і всьо, так і є. Ніяк не могла діда переконати, не міг крока мені віддати, так і живе. Я кажу: «Я вам посуну, дамо вам сюди». Я дивувалася, що билися за землю. У нас було інше відношення: досить з вас, то не ваше, та й все. А вже як почали паї давати, то люди почали кожен до себе, ще на то, ще на то, аж тоді я зрозуміла, чому вони билися за землю і зрозуміла діда, чому він не хотів уступити мені» (Юрченко, Іванчишен 2018, с. 92). Інформатори неодноразово наголошували на приязному ставленні людей один до одного. Часто було так,

що приходили у гості без особливих приводів – «прийшли, ждали ми не ждали, а ми прийшли, просто так, було весело, люди були дружніші». До прикладу, дуже поширеним був звичай «кликати на свіжину». Коли різали поросю, то обов'язково запрошували у гості сусідів. «Сиділи, гуляли так і половину свині могли з'їсти. Тепер люди сидять за замками і парканами. Чим бідніше люди жили, тим більше спілкувалися і були гостиннішими» (Болдижар). На Харківщині згадують схожий звичай «йти на печінку» – обов'язково у свіжині мала бути смажена печінка. Вулиці в основному жили дружньо і на такі гостини приходило багато людей. Респонденти зауважують, що нині ситуація змінилася: «Зараз не так і молодь не та, а старі повмирали. Як неділя, ніхто ніколи дома не сидів. Ходили в гості один до одного. Серед страв були картопля, квашена капуста, огірки, помідори, вінегрет – це взимку, на «Пилипівку» м'яса не їли. А як закінчувалася «Пилипівка», то кабана різали. З м'яса готували котлети, ковбаси. Було просто і людяно. Зараз такого немає» (Іллінська).

Окремо варто охарактеризувати побутування звичаїв взаємодопомоги і участь сільської громади у родинних обрядах. Переселенка з с. Стобихва Камінь-Коширського району Волинської області згадує як на Волині, готуючись до весілля, односельчани допомагали один одному. Усі люди перед весіллям зносили молоко, яке переробляли у сметану, масло, сир і «прямо творог ставили на столі». «Якщо там якісь не дуже хотіли нести, то комусь передасть, то було...». На весілля люди зносили також посуд. Разом робили і розбирали місце, де проводили весілля. Зі слів респондентки: «У 1970-х роках ті шалаші вже були. Неділю п'ють до весілля, неділю після весілля і потім розбирають те все» (Дем'янчук). На сьогодні у селі практикується взаємодопомога у випадку лиха (пожежі, хвороби, смерті). Сусіди у разі потреби скидаються грошима постраждалим односельчанам. На Харківщині у випадку смерті сусіди допомагають родині померлого грошима – «по сто гривень скинулися і отдали хазяїну, вже якась поміч». Гроші збирає якась одна людина (Іллінська).

Серед громадських форм дозвілля заслуговує на увагу відзначення Храмового свята, відомого ще як «храм», «празник» (у західних районах Поділля і Галичини), «мед» (побутувала до середини ХХ ст. на Середній Наддніпрянщині, зберіглася дотепер на Звенигородщині та Канівщині). За дослідженнями Н. Стішової, назва «мед» і на сьогодні побутує на Київському Поліссі. Подекуди існують такі місцеві назви храмових свят – «заложення» або «кармаш». Вони існують і тепер на Рівненському Поліссі (Стішова 2017, с. 5). Це свято приурочувалося до дня вшанування пам'яті святого, на честь якого названо сільську церкву або ж до дня її освячення. Цінними виявилися дитячі спогади респондентки з м. Заліщиків про святкування храмового празника у 60-х роках ХХ ст., яке у її селі відбувалося на Спаса. На Храм з'їжджалися з возами, привозили груші, яблука. Також продавалося печиво на кольорових шнурочка у формі хрестика, сердечка та ін. Дітям купували цю випічку, яку вони вішали собі на шию. «А то тепла погода і ми полягаєм спати, а рано встаємо, а тут розова нитка, червона, зелена ниточка. Все тако на тілі повідбивалося. Ото таке дитинство було». Гості, які приїхали з інших сіл, залишалися на ночівлю у місцевих. «Він знав, якщо він цього року прийде до тебе, то наступного року на Храмовий празник, ти до нього прийдеш. То були такі візити. Гуляли люди і так сходилися. Родичалися так» (Юрченко, Іванчишен 2018, с. 92).

Традицію святкування «празника» у селах збережено і нині (проводиться щорічно як релігійно-громадське свято). Це свято, яке єднає всіх жителів села. Вони завчасно до нього готуються, прибирають в оселях, варять святкові страви. На храмові свята приїжджають у гості родичі з інших сіл та міст. У церкві проводиться урочисте богослужіння. До церковної служби також долучаються священики з інших сіл (у середньому сім-вісім осіб). Раніше празник села проходив з різними громадськими ритуалами і був масовим народним дійством. Це свято супроводжувалося церемонією з варіння меду, колективними трапезами – братчинами, виготовленням й урочистим перенесенням громадської свічі тощо. Часто до храмових свят приурочувалося проведення ярмарків. Зараз найбільш популярним лишилася лише підготовка і проведення колективної трапези для людей і то не у всіх селах. Частіше трапезу готують тільки

для священиків, які приходять з інших сіл. Маємо свідчення респондента з с. Сенькове (Харківська область), де храмове свято (місцеві називають його «храм») відбувається на Успіння. У цей день проходить святкова служба, з'їжджаються священики з сусідніх сіл, біля церкви варять обід для людей. Для священиків окремо готують трапезу, а для людей ставлять столи з їжею біля церкви. Готували обід самі люди прямо біля церкви, ставили котли, варили капуста, кашу, картоплю, начиняли перець, робили салати» (Томко). Інший приклад із с. Чепони (Чернівецька область), де Храмове свято святкують 27 вересня – свято Воздвиження Чесного Хреста, що має давнє коріння. У цей день до церкви приходять сім'ями. В церкві йде служба. Біля церкви проходить трапеза, яку організовує священик і церковний староста (Стадлер). На «храм» у с. Чепони люди беруть цукерки, печиво і роздають їх чужим людям. Багато людей приходять з іншого села («йдуть до церкви «сторонські»). Кумів та родичів запрошують у гості. «Храм – це пушті так само як свадьба, лиш менше людей. Буває таке, що багато гостей має, от як у мене п'ятнадцять чоловік було» (Бурдейний). «Людей брали до хати до себе з церкви. Сьогодні до себе до хати не беруть, а пригощання відбувається біля церкви: наймають кухню і годують людей» (Бурдейна).

Окремо варто відзначити таке свято як День села, яке вже стало традиційним для українців. Започатковано у 2000-х роках за ініціативи місцевої влади або мешканців села. Це свято едання всіх жителів громади різного віку. Його сприймають і організують у руслі підведення підсумків того, що зроблено і чим може пишатися село. Він супроводжується святковим концертом, виставкою мистецьких витворів, святковим обідом, розвагами (батут, гірка та ін.). Часто до цього дня приурочується ярмарок. Так, у с. Велика Комишуваха (Харківська область), у рамках святкування Дня села організують ярмарок, що набув нової форми як торговий захід, присвячений до свята населеного пункту (Трипольська). Часом це свято збігається з днем святкування престольного свята, наприклад, у с. Жданівка Вінницької області (Вонхольська 2017).

Таким чином, короткий огляд досвіду українців у сфері суспільного життя, що стосується громадських традицій дозвілля і спілкування українських селян другої половини ХХ – початку ХХІ ст., дав можливість виявити збережені елементи традиційно-побутової культури у сфері соціонормативного побуту селянина і у той же час висвітлити соціокультурні трансформації у сучасному українському селі, породжені сьогодишніми реаліями і потребами громадського співжиття людей. Впродовж другої половини ХХ століття в нових соціально-економічних і національно-релігійних умовах, незважаючи на зміни, що відбулися у виробничих відносинах і соціально-професійному складі сільського населення, система традиційного громадського побуту в Україні, яка тривалий час формувалася на засадах взаємної солідарності й активної співучасті у вирішенні справ села, враховувала народні потреби й інтереси, змогла зберегти позитивні і правильно продумані навички громадського співжиття, колективні форми повсякденного і святкового дозвілля, а також морально-етичні норми співіснування людей. Незважаючи на появу нових форм колективного спілкування і відпочинку (лекцій, дискусій, перегляду кінофільмів, участі у художній самодіяльності), існували й традиційні форми дозвілля. До них відносяться вуличні посиденьки, «вулиці», «вечорниці». Найбільше автором зафіксовано інформації про «вечорниці» («пряхи», «вечурки») як соціально-побутове утворення, що органічно поєднувало розважальні і трудові елементи. Основним орієнтиром для їх проведення були трудові заняття (прядіння, вишивання, шиття), що супроводжувалися піснями і розвагами. Традиційними залишилися і місця для проведення колективного дозвілля (збиралися у хаті сусідів, біля церкви, біля колодязя). Проте основним центром громадського і культурного життя мешканців села був сільський клуб.

У нинішній час деякі норми громадського спілкування, характерні для традиційного суспільства продовжують побутувати й досі, якась частина їх зникла, а якась трансформувалася, і вже зовсім в іншому вигляді існує сьогодні. Поширеною серед респондентів є думка щодо деяких змін у поведінці людей, що проявляється у певному зниженні інтенсивності контактування між собою, аніж це було раніше (взаємні гостини без приводу між односельчанами

стали рідкістю – збираються лише на свята). На сьогодні серед сільського населення і надалі зберігаються звичаї колективної взаємодопомоги (у разі виникнення лиха чи біди у когось із односельчан). Спостерігаємо стійке збереження традиції святкування Храмового свята, хоча вже і без спеціальних громадських ритуалів та масових народних дійств. Сучасні польові дослідження дали змогу зібрати цінний етнографічний матеріал, що є підґрунтям для поглибленого вивчення системи громадського побуту. Подальша систематизація та залучення до наукового обігу отриманої інформації дасть можливість розширити уявлення про специфіку громадської сфери життя у сільській місцевості у ХХ – на початку ХХІ ст.

Список джерел та літератури

- Болдижар Д. М. Інтерв'ю від 10.09.18. Особистий архів В. О. Горової.
- Бурдейний В. Ф. Інтерв'ю від 11.04.18. Особистий архів В. О. Горової.
- Бурдейна М. М. Інтерв'ю від 13.04.18. Особистий архів В. О. Горової.
- Дем'янчук М. П. Інтерв'ю від 31.08.2018. Особистий архів В. О. Горової.
- Іллінська М. І. Інтерв'ю від 04.10.17. Особистий архів В. О. Горової.
- Стадлер М. М. Інтерв'ю від 11.04.18. Особистий архів В.О. Горової.
- Тітінюк В. Ф. В. Інтерв'ю від 27.08.19 . Особистий архів В. О. Горової.
- Томко Г. Р. Інтерв'ю від 05.10.17. Особистий архів В. О. Горової.
- Трипольська Є. П. Інтерв'ю від 06.10.17. Особистий архів В. О. Горової.
- БОЦОНЬ, Л., МИНЬКО, Л., 1987, Общественный быт сільського населення. В: Общественный, семейный быт и духовная культура населения Полесья. Минск: Наука и техника, с. 8–48.
- ВОНХОЛЬСЬКА, М., 2017, День села. Режим доступу: <https://zhdanivska-gromada.gov.ua/news/02-02-42-06-05-2017/>
- ГОРИНЬ, Г., 1989, Громадський побут сільського населення. У: Соціалістичні перетворення в культурі та побуті західних областей України (1939–1989). К.: Наукова думка, с. 77–92.
- ГОРИНЬ, Г., 1993, Громадський побут сільського населення Українських Карпат (XIX – 30-ті рр. ХХ ст.). К.: Наукова думка.
- ГОРИНЬ, Г., 1994, Громада. Громадський побут. У: Українське народознавство: навчальний посібник. Львів: Фенікс, с. 242–244.
- ГОРИНЬ, Г., 1994, Громадські стосунки у позавиробничій сфері. У: Українське народознавство: навчальний посібник. Львів: Фенікс, с. 259–263.
- ГОРИНЬ, Г., 1994, Морально-етичні стосунки в громаді. У: Українське народознавство: навчальний посібник. Львів: Фенікс, с. 263–268.
- ГОШКО, Ю, ТИВОДАР, М., 1987, Громадський побут. У: Гуцульщина: історико-етнографічне дослідження. К.: Наукова думка, с. 224–230.
- ГОШКО, Ю та ін., 2002, Громадський побут. У: Лемківщина: історико-етнографічне дослідження. Т. 2. Духовна культура. Львів: Інститут народознавства НАН України, с. 25–43.
- ДМИТЕРКО, Р., РАКОВА, Л., 1987, Общественный быт городского населения Полесья. В: Общественный, семейный быт и духовная культура населения Полесья. Минск: Наука и техника, с. 73–87.
- КРИКУН, Ю., 2016, Сучасні трансформації у сфері традиційного звичаєвого права поліщуків (на основі експедиційних матеріалів), Матеріали до української етнології, Вип. 15, с. 105–111.
- КУВЕНЬОВА, О., 1960, Громадський побут. У: Українці: історико-етнографічна монографія. Т. 1. (Ч. 2). Народна культура і побут дожовтневого періоду. К.: Видавництво Академії наук Української РСР, с. 521–580.
- КУВЕНЬОВА, О., 1966, Громадський побут українського селянства. Історико-етнографічний нарис. К.: Наукова думка.
- КУРОЧКІН, О., 1991, Громадський побут і звичаєвість. У: Культура і побут населення України, К.: Либідь, с. 120–141.
- КУТЕЛЬМАХ, К., 1983, Громада і громадський побут. У: Бойківщина: історико-етнографічне дослідження. К.: Наукова думка, с. 193–207.
- МАКАРЧУК, С., 2004, Громада і громадський побут. У: Етнографія України: навчальний посібник. Львів: Світ, с. 328–344.

- МОМОТ, Т., 2013, Сільська молодь Івано-Франківщини: соціокультурні реалії, Народна творчість та етнологія, № 6, с. 80–82.
- ПОНОМАРЬОВ, А., 1994, Громадські форми праці, спілкування та дозвілля. У: Українська етнографія. К.: Либідь, с. 213–227.
- ПОНОМАРЬОВ, А., 1999, Традиції дошлюбного спілкування. У: Українці: історико-етнографічна монографія: Кн. 1. Описне: Укр. Народознавство, с. 409–418.
- СИРОТКІН, В., 1994, Община та общинні звичаї. У: Поділля: історико-етнографічне дослідження. К.: Доля, с. 138–144.
- СИРОТКІН, В., 1999, Громада. У: Українці: історико-етнографічна монографія: Кн. 1. Описне: Укр. народознавство, с. 343–350.
- СИРОТКІН, В., 1999, Звичаєве право і правові уявлення українців. У: Українці: історико-етнографічна монографія: Кн. 1. Описне: Укр. народознавство, с. 351–364.
- СИРОТКІН, В., 1999, Святкове дозвілля громади. У: Українці: історико-етнографічна монографія. Кн. 1. Описне: Укр. народознавство, с. 383–386.
- СИРОТКІН, В., 1999, Традиції колективної трудової взаємодопомоги. У: Українці: історико-етнографічна монографія: Кн. 1. Описне: Укр. народознавство, с. 371–377.
- СИРОТКІН, В., 1999, Центри громадського життя. У: Українці: історико-етнографічна монографія: Кн. 1. Описне: Укр. народознавство, с. 377–382.
- СТІШОВА, Н., 2017, Храмове свято в українських календарних святах осіннього циклу та його походження, Етнічна історія народів Європи, Вип. 51, с. 4–9.
- ТИВОДАР, М., 1968, Общественный и семейный быт колхозников Закарпатья: историко-этнографическое исследование: автореф. дисс. ... канд. ист. наук. К., 29 с.
- ЮРЧЕНКО, В., ІВАНЧИШЕН, В., 2018, Проблемні аспекти роботи сучасного етнолога «в полі» (експедиції до Чернівецької та Тернопільської областей), Народна творчість та етнологія, № 4, с. 89–92.
- ЮРЧЕНКО, В. та ін., 2018, Етнокультурна мозаїка Буджаку другої половини ХХ – початку ХХІ ст., Народна творчість та етнологія, № 6, с. 70–76.

References

- Boldyzhzar D. M. The interview from 10.09.18. The private archive of V. O. Gorova.
- Burdeinyi V. F. The interview from 11.04.18. The private archive of V. O. Gorova.
- Burdeina M. M. The interview from 13.04.18. The private archive of V. O. Gorova.
- Demianchuk M. P. The interview from 31.08.2018. The private archive of V. O. Gorova.
- Illinska M. I. The interview from 04.10.17. The private archive of V. O. Gorova.
- Stadler M. M. The interview from 11.04.18. The private archive of V. O. Gorova.
- Titiniuk V. F. V. The interview from 27.08.19. The private archive of V. O. Gorova.
- Tomko H. R. The interview from 05.10.17. The private archive of V. O. Gorova.
- Trypolska Ye. P. The interview from 06.10.17. The private archive of V. O. Gorova.
- BOTSON, L., MINKO, L., 1987, Obschestvennyi byt selskogo naseleniya [The social life of the rural population]. In: Obschestvennyi, semeynyi byt i duhovnaya kultura naseleniya Polesya. Minsk: Nauka i tehnika, s. 8–48. [In Russian].
- VONKHOLSKA, M., 2017, Den sela [Village day]. Available from: <https://zhdanivska-gromada.gov.ua/news/02-02-42-06-05-2017/> [In Ukrainian].
- HOSHKO, Yu., TYVODAR, M., 1987, Hromadskyi pobut. [Social life]. In: Hutsulshchyna: istoryko-etnohrafichne doslidzhennia. K.: Naukova dumka, s. 224–230. [In Ukrainian].
- HOSHKO, Yu. ta in., 2002, Hromadskyi pobut [Social life]. In: Lemkivshchyna: istoryko-etnohrafichne doslidzhennia. T. 2. Dukhovna kultura. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy, s. 25–43. [In Ukrainian].
- HORYN, H., 1989, Hromadskyi pobut silskoho naselennia [Social life of rural population]. In: Sotsialistychni peretvorennia v kulturi ta pobuti zakhidnykh oblastei Ukrainy (1939–1989). K.: Naukova dumka, s. 77–92. [In Ukrainian].
- HORYN, H., 1993, Hromadskyi pobut silskoho naselennia Ukrainykh Karpat (XIX – 30-ti rr. XX st.) [Social life of the rural population of the Ukrainian Carpathians (XIX – 30's of XX century)]. K.: Naukova dumka. [In Ukrainian].
- HORYN, H., 1994, Hromada. Hromadskyi pobut [Community. Social life]. In: Ukrainske narodoznavstvo: navchalnyi posibnyk. Lviv: Feniks, s. 242–244. [In Ukrainian].

- HORYN, H., 1994, Hromadski stosunki u pozavyrobnychii sferi [Social relations in the overproduction industry]. In: *Ukrainske narodoznavstvo: navchalnyi posibnyk*. Lviv: Feniks, s. 259–263. [In Ukrainian].
- HORYN, H., 1994, Moralno-etychni stosunki v hromadi [Moral and ethical relationships in the community]. In: *Ukrainske narodoznavstvo: navchalnyi posibnyk*. Lviv: Feniks, s. 263–268. [In Ukrainian].
- DMITERKO, R., RAKOVA, L., 1987, Obschestvennyi byt gorodskogo naseleniya Polesya [Social life of the urban population of Polesie]. In: *Obschestvennyi, semeynyi byt i duhovnaya kultura naseleniya Polesya*. Minsk: Nauka i tehnika, s. 73–87. [In Russian].
- KRYKYN, YU., 2016, Suchasni transformatsii u sferi tradytsiinoho zvychaievoho prava polishchukiv (na osnovi ekspedytsiinykh materialiv) [Modern Transformations in the Field of Traditional Customs Law of Polish People (Based on Expeditionary Materials)]. In: *Materialy do ukrainskoi etnologii*. Vyp. 15. s. 105–111. [In Ukrainian].
- KUVENOVA, O., 1960, Hromadskyi pobut [Social life] In: *Ukrainsi: istoryko-etnografichna monohrafiia*. T. 1 (Ch. 2). *Narodna kultura i pobut dozhovtnevoho periodu*. K.: Vydavnytstvo Akademii nauk Ukrainskoi RSR, s. 521–580. [In Ukrainian].
- KUVENOVA, O., 1966, Hromadskyi pobut ukrainskoho selianstva. Istoryko-etnografichni narys [Social life of the Ukrainian peasantry. Historical and ethnographic sketch]. K.: Naukova dumka. [In Ukrainian].
- KUROCHKIN, O., 1991, Hromadskyi pobut i zvychaievist [Social life and customs]. In: *Kultura i pobut naselennia Ukrainy*. K.: Lybid, s. 120–141. [In Ukrainian].
- KUTELMAKH, K., 1983, Hromada i hromadskyi pobut [Community and social life]. In: *Boikivshchyna: istoryko-etnografichne doslidzhennia*. K.: Naukova dumka, s. 193–207. [In Ukrainian].
- MAKARCHUK, S., 2004, Hromada i hromadskyi pobut [Community and social life]. In: *Etnohrafiia Ukrainy: navchalnyi posibnyk*. Lviv: Svit, s. 328–344.
- MOMOT, T., 2013, Silska molod Ivano-Frankivshchyny: sotsiokulturni realii [Rural youth of Ivano-Frankivsk region: socio-cultural realities]. In: *Narodna tvorchist ta etnologii*, № 6, s. 80–82. [In Ukrainian].
- PONOMAROV, A., 1994, Hromadski formy pratsi, spilkuвання ta dozvillia [Social forms of work, communication and leisure]. In: *Ukrainska etnografia*. K.: Lybid, s. 213–227. [In Ukrainian].
- PONOMAROV, A., 1999, Tradytsii doshliubnogo spilkuвання [Traditions of premarital communication]. In: *Ukrainsi: istoryko-etnografichna monohrafiia*. Kn. 1. *Opishne: Ukr. Narodoznavstvo*, s. 409–418. [In Ukrainian].
- SYROTKIN, V., 1994, Obshchyna ta obshchynni zvychai [Community and community customs]. In: *Podillia: istoryko-etnografichne doslidzhennia*. K.: Dolia, s. 138–144. [In Ukrainian].
- SYROTKIN, V., 1999, Sviatkove dozvillia hromady [Festive leisure of the community]. In: *Ukrainsi: istoryko-etnografichna monohrafiia*. Kn. 1. *Opishne: Ukr. Narodoznavstvo*, s. 383–386. [In Ukrainian].
- SYROTKIN, V., 1999, Hromada [Community]. In: *Ukrainsi: istoryko-etnografichna monohrafiia*. Kn. 1. *Opishne: Ukr. Narodoznavstvo*, s. 343–350. [In Ukrainian].
- SYROTKIN, V., 1999, Zvychaieve pravo i pravovi uivlennia ukrainsiv [Common law and legal representations of Ukrainians]. In: *Ukrainsi: istoryko-etnografichna monohrafiia*. Kn. 1. *Opishne: Ukr. Narodoznavstvo*, s. 351–364. [In Ukrainian].
- SYROTKIN, V., 1999, Tradytsii kolektyvnoi trudovoi vzaiemodopomohy [Traditions of collective mutual assistance]. In: *Ukrainsi: istoryko-etnografichna monohrafiia*. Kn. 1. *Opishne: Ukr. Narodoznavstvo*, s. 371–377.
- SYROTKIN, V., 1999, Tsentry hromadskoho zhyttia [Centers of social life]. In: *Ukrainsi: istoryko-etnografichna monohrafiia*. Kn. 1. *Opishne: Ukr. Narodoznavstvo*, s. 377–382. [In Ukrainian].
- STISHOVA, N., 2017, Khramove sviato v ukrainskykh kalendarnykh sviatakh osinnoho tsyklu ta yoho pokhodzhennia [Temple holiday in the Ukrainian calendar holidays of the autumn cycle and its origin]. In: *Etnichna istoriia narodiv Evropy*. Vyp. 51. S. 4–9. [In Ukrainian].
- TYVODAR, M., 1968, Obshchestvennyi y semeynyi byt kolkhoznikov Zakarpattia: ystoryko-etnograficheskoye issledovaniye [Social and family life of the collective farmers of Transcarpathia: historical and ethnographic study]: avtoref. diss. ... kand. ist. nauk. K., 29 s. [In Russian].
- IURCHENKO, V., IVANCHYSHEN, V., 2018, Problemni aspekty roboty suchasnoho etnologa «v poli» (ekspedytsii do Chernivetskoi ta Ternopilskoi oblasti) [Problematic aspects of work of the modern ethnologist «in the field» (expeditions to Chernivtsi and Ternopil regions)]. In: *Narodna tvorchist ta etnologii*. № 4. S. 89–92. [In Ukrainian].
- IURCHENKO, V. ta in., 2018, Etnokulturna mozaika Budzhaku druhoi polovyny XX – pochatku XXI st. [Ethno-cultural mosaic of Budzhak in the second half of the XX – beginning of the XXI centuries.]. In: *Narodna tvorchist ta etnologii*. № 6. S. 70–76. [In Ukrainian].

**Громадські традиції дозвілля і спілкування українських селян
у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття
(за експедиційними матеріалами)**

Соціонормативний побут українців ХХ – початку ХХІ ст., який охоплює аспекти управління, самоорганізації й утворення громадських інституцій, взаємодопомоги і дозвілля, регулювання поведінки є маловивченою темою в етнологічній науці. Під час встановлення радянської системи, яка повністю змінила традиційний уклад життя українських селян, відбувалася основна його трансформація. Сучасні соціонормативні практики, в умовах незалежності України, також розвиваються відповідно до вимог нового законодавства. У зв'язку з цим, на сьогодні значної актуальності набула потреба дослідити специфіку та зміни, які відбулися у громадському житті в українських селах у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. В нових соціально-економічних і національно-релігійних умовах, незважаючи на зміни, що відбулися у виробничих відносинах і соціально-професійному складі сільського населення, система традиційного громадського побуту в Україні змогла зберегти позитивні і правильно продумані навички громадського співжиття, форми повсякденного і святкового дозвілля, а також морально-етичні норми співіснування людей. У статті за матеріалами експедицій до Чернівецької, Тернопільської, Закарпатської, Одеської і Харківської областей аналізуються збережені елементи та особливості трансформації традиційних громадських форм дозвілля і спілкування селян впродовж другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Розкриваються види і місця проведення повсякденного (звичаї «кликати на свіжину», «йти на печінку», взаємодопомоги, «вечорниці») і святкового (під час храмового свята, взаємних гостин, молодіжних розваг, відзначення свята села) дозвілля сільської громади. Найбільше автором зафіксовано інформації про «вечорниці» як соціально-побутове утворення, що органічно поєднувало розважальні і трудові елементи. Основним орієнтиром для їх проведення, зазвичай, були трудові заняття (прядіння, вишивання, шиття), що супроводжувалися піснями і розвагами. Зроблені записи дають певну уяву про сучасні колективні звичаї і традиції українців у сільській місцевості, особливості міжособистісних взаємин в українському селянському середовищі сьогодення. Поширеною серед респондентів є думка щодо деяких змін у поведінці людей, що проявляється у певному зниженні інтенсивності контактування між собою, аніж було раніше (взаємні гостини без приводу між односельчанами стали рідкістю – збираються лише на свята). На сьогодні серед сільського населення і надалі зберігаються звичаї колективної взаємодопомоги (у разі виникнення лиха чи біди у когось із односельчан).

Ключові слова: громадський побут, громадські форми дозвілля, храмове свято, церковний староста, вечорниці, свято села.

Gorova Vitalina, Candidate of Historical Science, Institute of Art, Folkloristic and Ethnology Studies of National Academy of Sciences of Ukraine named after M. Rylsky.

Горова Віталіна, кандидат історичних наук, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2228-4337>

Received: 30-04-2020

Advance Access Published: May, 2020